

tartós távollét attól az élettől és földtől, mely természetességgel adta lehetőségét: ennek a költői szólásnak. Egy pillanatra — igaz csak művi úton — átélése az elszakadásnak, a magánynak. De milyen jellemző ez is: itt is, ahol a valóságos élet alig adott lehetőséget rá, a történeti példákhoz fordul vissza magabiztatásul.

Az antológiában a *Temetheted-e* című vers nyitja Kovács István részét, a Havon forgó ég-ben ennek a versnek ciklusnyitó szerepe van. Tíz soros írás, egy fiatal költő magatartásának szép kivallása, költői példák egész sora van benne elrejtve, és nem is titkon szembeszegülés annyi költői zsákutca-arspoeticával: „*Ha ajkakat húz víz alá / az elmerülő ének... Ha térképek piros pontjai / jelölik csak a népet... Temetheted-e arcod / a bodzák tenyerébe.*” Legjobb költői hagyományaink valóságos, nem szerepjátszó újrafelfedezése ez, tapintható jelenléte a legfiatalabb költő-nemzedék írásaiban, Kovács Istvánéban legkülönb módon, igazi tehetséggel párosulva. (Móra, Kozmosz, 1973.)

ILIA MIHÁLY

Herceg János: Két világ

Aki odafigyel, tapasztalhatja, hogy a jugoszláviai magyar irodalom vetése a beérés fázisába érkezett. Az esszé mellé, amely figyelmünket eddig is honorálta, most a többi műnem is felnövebben van. A drámában Deák Ferenc (*Tor*), a lírában Domonkos István (*Kormányeltörésben*), Gulyás József (*Pirossal, feketével*) állt elő olyan művekkel, melyekben a módszer és a stílus meglepetései már nem hivalkodó attrakciókként, hanem a fogva tartó műélmény természetes forrásaiként hatnak. Hogy ez mit jelent, közösség, alkotó és írás milyen termékeny kölcsönösségét, arról részletesebben is érdemes volna szólni, de huzamosabban most a prózánál kell időznünk, mert ott olyasmi történt, ami talán egy új szakasz kezdetét jelenti.

Hogy a vajdasági magyar irodalom érdekes, izgalmas, újszerű, merész kísérletek terepe, azt olvashattuk és tapasztalhattuk is éppen eleget. Képek, ötletek, gondolatok, részletek adódtak is, melyekre a céhbelinek oda kellett figyelnie, de a megragadó olvasmány, az emberi jelentőséggel teljes szerves alkotás mindeddig váratott magára. S most, vagyis 1972-ben két ilyen könyv is született: *Két világ, Ezen az oldalon*, s hozzá egymástól messze eső két író, Herceg János és Gion Nándor jóvoltából. A távolság generációs jellegű, de nemcsak az élmények, hanem a szemlélet és az ízlés szempontjából is elég nagy. Herceg a Szenteleky fémjelezte vajdasági jellegnek ma legérettebb képviselője, Gion a Symposion-csoport egyik legtehetségesebb prózaírója. Művük tehát egyszerre két olyan forrás erejét tanúsítja, melyek közül az egyik életrevalóságát általában a másik meddőségének bizonyosságaként volt szokás interpretálni, amíg a teljesítmény értékéhez itt is, ott is szó férhetett.

Ezúttal a művek leszerelhetik a csoportfoglaltságot. Gion könyvének visszhangjában ez már észlelhető is. S külön öröm, hogy az interpretációk nemcsak az érték elismerésében, de természetének megnevezésében is egybehangzanak az olvasó élményével. Az enyémmel például az a méltatás, amely az ellentétek bizarr egybezővéséből fejlődő líraiságot, a romokból alkotott rendet, a csúnyaságok közepette teremtett szépséget véli a mű értékének. (Híd 1972. 6. 856.) Semmi kétség, Gion szóban forgó könyve azzal válik ki a perifériák világát ábrázoló munkák közül, hogy alakjainak tetteiben és érzéseiben a durvaság, részegség, rondaság, betegség olyan szoros kapcsolatba kerül a szépséggel, nemességgel, áhitattal, ahogy Baudelaire óta az igazán modern alkotóknál mindig is összefüggésbe került, s borzongató erejű hatások forrása lehetett.

Herceg János könyve, a *Két világ* körül lassabban oldódnak a csoportellentét görcei. Ezért, de más okokból is, most ennek szentelnék nagyobb teret. Különben

az oldódás lassúsága érthető, hiszen olyan memoárregény ez, mely egyben a jugoszláviai magyar irodalom története is. Másodjára így is olvastam, párhuzamosan Bori Imre kézikönyvével, ami ugyanerről szól. Egyik a másikat azonban egyetlen ponton sem helyettesítheti, s ez, amennyire magától értetődő, annyira meg is nehezíthette Herceg dolgát. Regényt írni arról, aminek minden lényeges mozzanata ellenőrizhető, olyan anyaggal dolgozni, melynek szilárd és ismeretes jelentése van, s hozzá a hitelesség és a regényesség kára nélkül, bizony keveseknek sikerül. Irodalmunk legszebb önéletrajzai elsősorban a személyes sors szociológiai, pszichológiai anyagából nyerték gazdagságukat: a szülők, a táj, a gyermekkor, a szerelmek rajzából. — Herceg is saját pályájának alakulása szerint, annak vonatkozásaiban ábrázolja az eseményeket, de a motiváló tényezők zöme irodalomtörténeti jellegű.

Csak ámulni lehet a biztonságán, emlékezete elevenességén, mellyel a sorsában szerepet játszó embereket felidézi. Osvát Ernő legendába távolodó alakja az arcépből kilógó nagyb, sárga fog ellenpontjával; Tersánszky egyetlen kedvtelése, a „Nyúlpaprikás” nagy pillanata s a feslettség látszatai mögül kitesző makulátlanság; Herczeg Ferenc úri biccentése és a bácskai öreg bolsevik fogcsikorgatással nyomtatékosított indulata; Szabó Dezső és Ivo Andrić; irodalmi nők és Németh László puritán diákarca; Zombor, Budapest, Belgrád; a Napló, a Szervezett Munkás, az IKSZ, a Kalangya, az Ünnepe s újra a Kalangya; aktivizmus és couleur locale; képek az illegális mozgalomból és a lillafüredi találkozóról; József Attila, Kassák, Sinka, Veljko Petrović, Todor Manojlović! — Milyen nagy kör, milyen távoli világok, mennyi állomás, érintkezési pont! S mindez, minden mozzanat olyan spontán természetességgel lép be a regény áramkörébe, ahogy mesteri filmekben az emlék, a képzelet s a valóság képei. Néha egy mozdulat, egy futó epizód, máskor summázó jellemzések, sokszor magnófelvétel-hitelű párbeszéd, néha hosszabb eszmecsere — pl. Szentelekyvel — vagy egy egész gondolatsor hozza, idézi a pálya eseményét. Egy Rudi nevű hadirokkantnak ezüstlappal volt foltozva a koponyája, s azt időnként kiszidolozta. „Meg vagyunk értve?” — kérdezte mennydörögve a tizenkilences elvtárs. „Fekete Lajos egyik lábával külön ruganyozott, míg a másik hanyagul utána csúszott járás közben, s kardél vékony arca csupa figyelem és komolyság volt mindig...” Kende Ferenc örültnek becézte, akivel tárgyalt, Sinka bablevest rendelt a Balaton kávéházban, a forradalmat egy r-rel és hosszú ó-val mondta.

Am az ilyen bagatell emlékmorzszak mindig egy erős lüktetésű áramlás színén sodródnak, olykor céltalannak látszó egyenletességgel a mesélőkedv személyei szerint, de aztán egy kötőszóval, szinte észrevétlenül, már fontos dolgok erőterébe jutunk: „És Móríc Zsigmond csak nem jött.” A cselédlány gyöngyös hajcsatját éppúgy megjegyzi Herceg, mint Szenteleky irodalomtörténeti jelentőségű elmefuttatását, akinek nobilis intelligenciáját is a beszélgetés árnyalataiban érzékelte. Az esetleges nem rejt itt folyton mélyebb jelentést, de általa lesz valóban *epikai* a közeg, az irodalmi történet így válik az élet szeszélyei szerint szövődő emberi történetté. Aki ismerte Tersánszkyt, Kassákot, látta, hallotta Németh Lászlót s Herceg többi alakját, mérget venne rá, hogy hiteles, amit róluk ír. Pedig, amit mondanak, csak neki mondhatták, a szituáció és a szöveg egyszeri, mint az igazi regényekben. S hogy mindenütt ez a benyomásunk, annak az a titka, hogy a pálya eseményeit az írói képzelet a tények logikája szerint, de teljesen újjáteremtette. S ezt azért tehette sikerrel, mert akikkel Herceg valaha találkozott, akikkel köze volt, ami vele, körülötte történt, abban a látvány, az emberi szín és akcentus őt éppúgy érdekelte, érdeklí, mint a sorsára kiható motívum.

A távlat csak kedvez ennek a jellegzetesen esztétikai szemléletnek. Ítékezés helyett az ábrázolás pontosságával elégíti meg a morális igényt is. Önmagával szemben sem azért szigorú, hogy tévedéseieért bűnhődjön, hogy magával vagy bárkivel elszámoljon. Aki ilyen őszinte, de az őszinteséget sem avatja szertartássá, az már túl van a konfessziók fázisán, és túl van az öntanúsítás szükségletén is. Őszintesége és szigora mögött egy kiforrt személyiség, egy értelmére talált élet nehezen kiküzdött egyensúlya rejlik. Ezért meri önmagát is kívülről, olykor humorral nézni, akár a *Hunok Párizsban* szerzője egykori önmagát. És ezért nem izgatja, ki miként ítél-

kezik majd fölötte, ő vonzások és választások drámai játékára figyel, s ebben a játékban a pálya alakulásának motívumait ábrázolja, sorsának logikáját fedi fel.

Ezért érzi az ember helyenként indulattalan könyvnek a *Két világot*, pedig minden ízében érvel. Persze nem a bizonykodás érveivel, hanem az egészből kifejlő sorssal, a sorsban kifejeződő törvénnyel. A föl-földobott kő törvénye telik itt be ismét, mikor az adott kor útjain és útvesztőin át jut el hősünk a nehéz szerephez, melyben magára talál. Az önszemlélet szigora s a távlat kicsinyítő lencséje az ünnepélyesség ellen dolgozik, de a kiterőkből, az önmagukban is érdekes részletekből végül megképződik a költői jelentés: a honnan vergődttünk idáig! A honnan és hogyan értem önmagamhoz! szemérmes lírája, a hercegi hűség „kopár” önérzete.

Aki ezt a regényt írta, tudta, hogy amit ő megélt, arra épp olyan szüksége van a vajdasági tudatnak, mint háznak a fundamentumra. Műveltsége és történelmi ösztöne is így működik. Emlékezete úgy szövi át rokonságtudatosító szálakkal az időt, hogy a Juhász Gyula Annájára vigyázó Todor Manojlović, Kosztolányi „Dide” nagyanyja (Veljko Petrović mondta így), Szenteleky couleur locale eszménye, a Belgrádban élő vajdaságiak, a budapesti szerb gyerekek, Németh László és Ivo Andrić között is kapcsolat létesül. S ebben a szövevényben, a kiábrándító tapasztalatok ellenére is, fényt, méltóságot kap, értelmet nyer a magyarságtudat és a vajdasági önérzet. A mikrokulturák távolságához és csonkaságához képest a nagy idő érverését érzi az ember e történet áramában. S azt hiszem, ebben mélyül először történelmi szimbólummá a Vajdaságban élő nemzetiségek összetartozás-tudatának álma, a különjelleg s a tőle remélt egyenrangúság fájdalmas-szép eszménye.

Külön kellene írnom arról, amit a filológia nyer ezzel a könyvvel. Jegyzeteim zöme e nyereségeket rögzíti. Enélkül a könyv nélkül talán sohasem tudtuk volna meg, milyen volt Szenteleky vagy Kende Ferenc testközelből, hogy fért össze annyiféle szándék a Bartha Miklós Társaságban s végül hogy nem fért össze. Külön kellene megköszönnöm, amit az Ünnepek című lapról írt, ahol időnként Kosztolányi is publikált, s melyről sajnálatosan keveset tudunk. S bizonyos, hogy a népi mozgalom, a vajdasági avantgarde, a munkásmozgalom, a Kalangya kutatói is értékes információkra bukkanak e könyvben. Sőt a repertóriumkészítők is megtanulhatják, hogy az a Herczeg János, aki 1902-ben a Magyar Géniusba írt, nem azonos a *Két világ* Herceg Jánosával. Ezután a könyv után számomra ez a bagatell jegy is figyelemztetés: igen, aki ilyen póztalan hitelességgel és morális komolysággal tölti be a maga nehéz szerepét, jó, ha tudatunkban így is elkülönül más Herczegektől és más Jánosoktól. (*Fórum*, 1973.)

KISS FERENC

Moldova György: Negyven prédikátor

Derék Kocsi Csergő Bálint, pápai iskolamester, „a reformata vallás kiérdemesült és elbocsátott tanítója és prédikátora” bizonyára nem gondolta, hogy szorgos történészek és egyházi embereken kívül más is vállalkozni mer életének fölidésére. Mert kitartás és merészség kell ahhoz, hogy valaki évszázadokig könyvtárak polcain porosodó iratokba nézzen bele, s föltámasszon egy — mai szemmel nézve — a történelem perifériájára szorult embert. Kocsi Csergő nem volt király, nem volt hadvezér, csak prédikátor, aki társaival börtön, gályarabság és ezernyi megaláztatás ellenére is hű maradt vallásához, hitéhez. Sorsa (sorsuk) tehát nem tanulság nélküli. A *Negyven prédikátor* szerzője nem véletlenül érzi, hogy ebben a történetben „... benne van évszázadok magyar értelmiségének sorsa.” (Moldova